

ПОНЯТТЯ У ПРАВІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

THE CONCEPTS IN THE LAW: PHILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECTS

Галас В.І.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Попович Т.П.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Стаття присвячена розкриттю місця та ролі понять у праві з позиції філософії права, а також окремих аспектів у розумінні права як поняття. Автори дослідили, що спроби різноманітних філософсько-правових шкіл вирішити це питання не тільки не наблизили нас до істинного розуміння значення понять у праві та права як поняття, а ще більше загострили проблему, яка є нагальною для з'ясування не тільки з позиції теоретичної і загальнофілософської площини, але і для практичної юриспруденції.

Ключові слова: право, поняття, визначення, поняття у праві, право як поняття, філософія права.

Статья посвящена раскрытию места и роли понятий в праве с точки зрения философии права, а также отдельных аспектов в понимании права как понятия. Авторы обнаружили, что попытки различных философско-правовых школ решить этот вопрос не только не приблизили нас к истинному пониманию значения понятий в праве и права как понятия, а еще больше обострили проблему, которая является насущной для выяснения не только с точки зрения теоретической и общеправовой плоскости, но и для практической юриспруденции.

Ключевые слова: право, понятия, определения, понятия в праве, право как понятие, философия права.

The authors elucidate the place and role concepts in the law in terms of the philosophy of law, as well as certain aspects in understanding the law as a concept. The authors found that various attempts philosophical and legal schools to solve this issue, not only brought us closer to understanding the true meaning of the the concepts in the law and the law as a concept, but rather further aggravated the problem that is urgent to clarify not only in terms of theoretical and general philosophical plane, but for practice law.

Key words: law, concepts, definitions, concepts of law, law as a concept, philosophy of law.

Постановка проблеми. Поняття – це вища форма відображення світу в системі пізнання. Це синтезовані знання, які спрямовані на виявлення подібних стійких сутнісних властивостей предмета або явища. Одночасно в них відображаються об'єктивні взаємозв'язки між окремими як матеріальними, так і нематеріальними об'єктами. Це знання, які були набуті в процесі людського мислення, перевірені практикою суспільного буття, позбавлені особистісних суб'єктивних переживань і уявлень, що набули значення для багатьох людей.

Світ понять як ідеальна субстанція пізнання і мислення настільки ж складний, як і світ конкретних речей. За допомогою абстрактних понять нам вдається проникнути в найпотаємніші та найскладніші підвалини буття, сприймати світ у його нерозривній єдності і взаємозумовленості, виділяти суттєві родові риси багатьох предметів і відносин, наближати наші знання до істинної сутності пізнаваних об'єктів. Все це зумовлює високий рівень актуальності обраної тематики дослідження, метою якого є розкриття місця та ролі понять у праві з позиції філософії права, а також окремих аспектів у розумінні права як поняття.

Виклад основного матеріалу. Поняття – це не тільки своєрідний абстрактно-логічний засіб у теорії пізнання, а водночас і продукт людського мислення, який сам стає об'єктом дослідження. «Світ понять постійно змінюється і розвивається разом із змінами і розвитком суспільства та поглибленням наукових досліджень, і у зв'язку з цим не може бути ані довершено досконалим, ані незмінним» [2, с. 143].

У світі понять поняття права є одним із базових, яке пронизує практично всю сукупність суспільних відносин і водночас є серцевиною самосвідомості кожного члена соціальної спільноти. Тому і не дивно, що протягом всієї «мислячої» історії людства, з моменту усвідомлення людиною самої себе як суспільної істо-

ти, вона прагне за допомогою права ствердитись у суспільстві, не руйнуючи при цьому єдиного соціального організму.

В інтегрованому багатолічному світі суспільних відносин, у безмежному вирі речей, взаємозв'язків та взаємозалежностей людина змушена сприймати світ не тільки і не стільки через одиничні властивості, окремі прояви безкінечного матеріального та духовного буття, а й охопити світ у цілому. Тому вона й намагається за допомогою абстрактних за своєю природою понять проникнути в сутність процесів, предметів і явищ. У цьому контексті не є винятком і світ права.

Особливістю сучасного підходу до поняття права є те, що ми пізнаємо його як на рівні емпіричного чуттєвого сприйняття, так і у вигляді загальноприйнятих абстрактних понять.

Особа оперує праворозумінням та правосприйняттям на трьох рівнях:

– на першому – на рівні побутової індивідуальної свідомості, де право як таке сприймається індивідумом з моменту народження, проявляється у найрізноманітніших суспільних сферах (політичній, економічній, духовній, приватній тощо) та завжди пов'язується з державою. Отже, на рівні побутової свідомості людина сприймає право не через поняття, а через його фактичний прояв і особисті відчуття;

– другим рівнем є професійне (спеціально юридичне) розуміння права. Цим рівнем користуються здебільшого професійні юристи-практики. Вони рідко виходять за рамки об'єктивного права, встановленого компетентними органами. Для них має значення тільки живе дійсне право. Це – вузькопозитивістський підхід, що диктується правовими системами (англосаксонською, романо-германською, мусульманською), де право отожднюється із судовим прецедентом, законом, релігійною нормою і часто не пов'язане з його еволюцією, етимологією та

майбутнім проявом. Таке розуміння і сприйняття права, на наш погляд, домінує як у світовій, так і у вітчизняній юриспруденції;

– на третьому рівні – доктринальному (науковому) розумінні право виходить за рамки індивідуального вузькопрофесійного сприйняття, базується і залежить здебільшого від світоглядної позиції методологічних підходів, окремих філософсько-правових концепцій мислителів та вчених, що займаються розкриттям сутності права. Цілком зрозуміло, що основним предметом дослідження є не стільки «живе» сучасне право, як його місце в людському суспільстві в історичному, онтологічному, гносеологічному, логічному та аксіологічному значеннях. Саме так пропонує підходити до пізнання права відомий російський теоретик та філософ права В.В. Лазарєв [7, с. 89].

На наш погляд, такий предметний поділ носить дещо умовний характер. Теорія і філософія права, досліджуючи право (перша – через його конкретний прояв і внутрішню специфічну природу, друга – через сутність та «дух» правової матерії), прагнуть не тільки до істинного пізнання субстанційної природи права, але й до його вдосконалення. Таким чином, всебічне осмислення права потребує досконалого інструментарію і глибоких знань на рівні онтологічного, гносеологічного, аксіологічного і безпосередньо практично-юридичного підходу.

Разом із тим, варто зазначити, що сприйняття права на рівні загальноприйнятих понять є досить неоднозначним в історії філософсько-правової думки.

Один із представників римської юридичної школи періоду високої класики (II ст. до н. е.) Яволен застерігав від спроби точних визначень і понять у праві, де «всьяке визначення є небезпечним, тому мало ситуацій, коли воно не може бути спростованим» [3, с. 296], тому що поняття народжуються не із самих себе, а з дійсного права. У зв'язку із цим характерною є позиція одного з визначних юристів періоду пізньої класики (II – III н.е.) Павла, який зазначав: «Правило – короткий вираз того, що є; не з правила виводиться право, а з існуючого права – правило» [3, с. 297]. Така детермінанта поняття у праві від правової матерії була зумовлена тим, що право в його юридичному значенні не має власної природи, воно є або породженням природного права, або похідним морально-етичних цінностей (правди, добра, справедливості, добросовісності тощо). Тут спостерігається світоглядний вплив грецьких філософів – від софістів до Сократа та стоїків. Для праворозуміння римських юристів характерне постійне намагання підкреслити аксіоматичні риси права, що йому притаманні, це стосується і такої якості, як необхідність зобов'язаності права. Не будь-яке суще, що володіє позитивною санкцією, є правом, а лише таке, що зумовлює позитивну поведінку і забезпечує її своїм впливом.

Іммануїл Кант визначав поняття як узагальнене уявлення або як уявлення того, що є спільним для багатьох об'єктів. Цей загальнофілософський підхід повною мірою стосується і поняття права, яке філософ виводить зі свого знаменитого категоричного імперативу: «Вчиняй у відповідності тільки до такої максими, керуючись якою, ти водночас можеш побажати, щоб вона стала загальним законом» [4, с. 260], враховуючи при цьому природу людини як емпіричного явища (феномена) та її трансцендентальну сутність (ноумена). Щодо права цей категоричний імператив визначає: «Вчиняй завжди так, щоб вільний прояв твого свавілля був сумісним зі свободою кожного у відповідності до загального закону» [4, с. 139]. З категоричного імперативу Кант виводить поняття права: «Право – це сукупність умов, за яких свавілля однієї особи сумісне зі свавіллям іншої з позиції загального закону свободи» [4, с. 141]. Наша поведінка у відповідності до категоричного імперативу може бути

внутрішньою або лише зовнішньою. Внутрішня згода вимагає виконання морального закону з поваги до нього самого. На відмінностях внутрішньої і зовнішньої узгодженості наших дій з основним моральним законом заснована різниця між моральністю та правом. Дії, які знаходяться у сфері зовнішньої узгодженості з моральним законом, є діями правомірними, а не моральними. Проте висновок Канта стосовно самого поняття права був невтішним, тому що: «юристи все ще шукають визначення для свого поняття про право» [4, с. 163].

Окремої уваги та детального аналізу заслуговує гегелівське розуміння права, особливо в контексті його «Феноменології духу» та «Філософії права».

Разом із тим німецький філософ права Р. Циппеліус, спираючись на методологію І. Канта і М. Шліка, переконаний, що «утворення понять визначається пізнавальним інтересом. Саме цей інтерес визначає, в якому розрізі поняття найкраще служить пізнавальним цілям, що зумовили необхідність утворення самого поняття» [9, с. 9–10].

Щодо сучасних реалій розвитку філософсько-правової думки варто зауважити, що пошуки розуміння поняття права не менш актуальні, ніж у період зародження юридичної думки. Так, до прикладу, В.С. Нерсесянц, справедливо стверджуючи, що «немає чистого знання поза його смислоутворюючим контекстом», пропонує підходити до вивчення суті та природи права через «співвідношення права і закону» [6, с. 116].

Ю.В. Тихонравов вважає, що всі наявні у правовій літературі визначення права можна (права, з деякою мірою умовності) розділити на субстанційні (змістовні) та формальні. Їм відповідають особливі типи праворозуміння, при цьому субстанційні визначення і розуміння права автор пов'язує із природно-правовою традицією, а формальні – з юридично-позитивістською. Субстанційні визначення, у свою чергу, пов'язані з аксіологією права [8, с. 54–55]. На думку вченого С.С. Алексєєва, до поняття права варто підходити з неологічної позиції, де «історія правових учень трактується як історія нових понять права і теорії, що базується на їх основі» [1, с. 24].

Український правознавець Д. Кравець, на наш погляд, спробував інтегрувати окремі підходи до проблеми гносеології права як об'єкту пізнання. Він розглядає еволюцію поняття права крізь призму позитивізму і неопозитивізму як типів праворозуміння, оперуючи при цьому термінами «поняття» і «визначення» права. Розглядаючи право як поняття, Д. Кравець розділяє позицію В.С. Нерсесянца. Під поняттям автор розуміє різноманітні уявлення про саме право [5, с. 82]. Таке поняття, на його думку, розкривається через його визначення. На нашу думку, у розкритті сутності поняття права автор близький до праворозуміння Ю.В. Тихонравова.

Можна було би продовжити перелік підходів до розуміння ролі та значення понять у праві та права як поняття. Всі автори тією чи іншою мірою наближають філософсько-правову науку до істинного пізнання права, але, на наш погляд, вони поки що не виходять за рамки принаймні двох класичних методологій – кантіанської та гегелівської.

Висновки. Таким чином, констатуємо, що спроби різноманітних філософсько-правових шкіл щодо висвітлення цього питання не тільки не наблизили нас до істинного розуміння значення понять у праві та права як поняття, а ще більше загострили проблему, яка є нагальною для вирішення не тільки з позиції теоретичної і загальнофілософської площини, але і для практичної юриспруденції, котра, як відомо, не може ефективно функціонувати без категоріально-понятійного апарату. Окреслена тематика безпосередньо належить до найбільш актуальних проблем власне методології права і досі залишається предметом активної наукової дискусії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеев С.С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М., 1999. – 712 с.
2. Введение в философию: учеб. пособие для вузов / Авт. колл.: Фролов И.Т. и др. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2003. – 623 с.
3. История политических и правовых учений. Древний мир / Отв. ред.: Нерсесянц В.С.; Редкол.: Грацианский П.С., Мамут Л.С., Мартышин О.В. – М. : Наука, 1985. – 349 с.
4. Кант И. Сочинения в шести томах. Том 4, часть 1 / И. Кант. – М., 1965. – 544 с.
5. Кравець В. Право як об'єкт пізнання / В. Кравець // Право України. – 2001. – № 6. – С. 80–83.
6. Нерсесянц В.С. Юриспруденція. Введение в курс общей теории права и государства: для юрид. вузов и фак-тов / В.С. Нерсесянц. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 288 с.
7. Лазарев В.В. Общая теория права и государства: учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / В.В. Лазарев. – М. : Юристъ, 1996. – 472 с.
8. Тихонравов Ю.В. Основы философии права. Учебное пособие / Ю.В. Тихонравов. – М. : Вестник, 1997. – 608 с.
9. Циппеліус Р. Філософія права [Текст] / Райнгольд Циппеліус; пер. з нім. Є.М. Причепій [та ін.]; ред. пер. Є.М. Причепій. – К. : Тан-дем, 2000. – 300 с.